
Pedagogische Studiën 1920-1970

1 *Oprichting en doelstelling¹*

In oktober 1919 verscheen de eerste aflevering van Paedagogische Studiën (hierna aangeduid met PS), een driemaandelijks tijdschrift voor pedagogiek en methodiek, tevens orgaan van het Nutsseminarium voor Paedagogiek te Amsterdam, van de Vereniging voor pedagogisch onderwijs aan de Rijksuniversiteit te Groningen en van het Dr. D. Bos-fonds te Groningen.

De redactie verantwoordt de uitgave door erop te wijzen, dat een terrein braak ligt voor een nieuw tijdschrift: de studie der pedagogiek en methodiek van het middelbaar onderwijs. Naar haar oordeel is er op het gebied van de vakken van het gymasiaal en middelbaar onderwijs tot dan toe nog weinig besproken en geanalyseerd. Een blad als het *Weekblad voor Gymasiaal en Middelbaar Onderwijs* bijvoorbeeld voldoet weliswaar als belangenblad, zo merkt de redactie op, als studieblad schiet het echter tekort.

Als tweede reden voor de oprichting van het tijdschrift voert de redactie de komst van de leerstoel pedagogiek te Amsterdam aan², "een professoraat in de paedagogica, dat zich in het bijzonder zal bezig houden met de methoden van onderwijs en dat, mede in zijn seminarium, een middelpunt zal kunnen worden, van waaruit nieuwe opvattingen in de methodiek sneller in ons onderwijs kunnen binnendringen"³. Voor dit werk kan een tijdschrift een belangrijke ondersteuning zijn.

Het terrein dat de redactie wil betreden, mag dan braak liggen, maagdelijk is het niet: er is al heel wat 'verdienstelijk' werk verricht. De redactie ziet het echter als een beperking dat het vrijwel volledig buiten de universiteiten om is gegaan. Het wetenschappelijk karakter ontbreekt eraan en juist de wetenschappelijke bestudering wil zij bevorderen.

Maar ook het tijdsgewricht heeft de geboorte van het tijdschrift bespoedigd, schrijft de redactie. "Eén groot verlangen naar vernieuwing doortrekt onze ontwrichte samenleving, niet het minst ten aanzien van opvoeding en onderwijs"⁴. Het zijn gebeurtenissen als de Wet-Limburg, de Pacificatie, de instelling van een Ministerie van Onderwijs en een Centrale Onderwijsraad die de beweging van het pedagogisch front markeren.

Voor de redactie zijn hiermee voldoende redenen gegeven om de krachten te bundelen en PS het licht te doen zien onder de toevoeging, dat zij "geen bepaalde richting of partij vertegenwoordigt [en] dat zij zal zoeken naar wat verbindt en niet naar wat scheidt". Met de komst van PS kan een "gemeenschappelijke studeerkamer voor vrij en wetenschappelijk onderzoek" worden betrokken⁶.

Met ingang van de vijfde jaargang verbreedt de redactie de opzet en de horizon van het tijdschrift. Voortaan gaat PS maandelijks verschijnen in plaats van driemaandelijks en de redactie wordt uitgebreid – vooral met vertegenwoordigers van het lager onderwijs – van zes naar zeventien leden. De inhoud wil men verbreden door niet langer het gymasiaal en middelbaar onderwijs centraal te stellen, maar aan alle takken van onderwijs aandacht te schenken. Didactische vraagstukken zullen voortaan wat meer naar de achtergrond moeten verdwijnen; voor psychologie en pedologie moet meer ruimte worden ingeruimd. De jaarlijkse omvang van het tijdschrift wordt verdubbeld.

De inhoudelijke verandering is mogelijk ingegeven, en wordt in elk geval gerechtvaardigd, door de constatering dat alom ontevredenheid heerst met de bestaande school. De redactie voorziet "dat het geheele schip der 'traditionele' school op de helling dient te worden genomen, teneinde te onderzoeken of en in hoeverre de vele en velerlei klachten en verlangens gerechtvaardigd zijn". Eén van de kernproblemen die ernstig onderzoek verdienen, is, aldus de redactie, het vraagstuk van het klassikale onderwijs in relatie tot de eisen die de individualiteit van de leerlingen aan het

onderwijs stelt. Het zal duidelijk zijn: hier wacht het tijdschrift een belangrijke taak. Eén van de nieuwe redactieleden typeert in hetzelfde nummer de stand en ontwikkeling van de pedagogiek en hanteert daarvoor een beeldspraak die niet louter dient als literaire stijlfiguur, maar tevens als uitdrukking van een vanzelfsprekend geachte 'natuurlijke' voortgang van het vakgebied: "De paedagogische hof biedt in Nederland nog een Maartschen aanblik. Maar hier en daar begint de belangstelling in de gedachten, die de wereldpaedagogie in de komende decennia zullen beheerschen, te ontluiken"⁸. En zich bewust van de omvang van de taak die zij aanvat, formuleert de redactie de wens, dat haar werk, "naar wij innig hopen, niet zonder betekenis zal zijn voor onze Jeugd, d.i. voor de toekomstige Natie"⁹. Samengevat betekent de aangekondigde koerswijziging, dat voortaan een belangrijk deel van het tijdschrift zal zijn gewijd aan bijdragen over onderwijshervormingen.

In 1939, de twintigste jaargang, moet de redactie vaststellen dat, ook ná de heroriëntering van de vijfde jaargang, het middelbaar onderwijs toch weer voorop heeft gestaan in de sindsdien verschenen jaargangen. Zij hernieuwt haar voornemen om meer aandacht te schenken aan het lager onderwijs, te meer, aldus de redactie, daar er behoefte bestaat aan wetenschappelijke informatie; "in alle geleederen van het L.O. maakt men zich op om de leus 'Onderwijsvernieuwing' in daden om te zetten en ziet men verlangend uit naar leiding en voorlichting"¹⁰. Ondanks de twintig jaren die dan al zijn verstreken, waant PS zich, nog even geestdriftig en verwachtingsvol als in het begin, aan de vooravond van een pedagogische en didactische omwenteling in het onderwijs. Het blijkt echter, achteraf gezien, de vooravond te zijn geweest van opnieuw een wereldoorlog, opnieuw een ontwrichting van de samenleving.

Najaar 1941 houdt het tijdschrift op te verschijnen; de uitgave wordt begin 1946 hervat in dezelfde opzet als voorheen. Veranderingen rond het maandblad *Volksontwikkeling* – evenals PS gelieerd aan het Nut – leiden er toe dat PS aankondigt voortaan ook sociaal-pedagogische kwesties, voor zover zij op het onderwijs betrekking hebben, aan de orde te stellen¹¹. Vanaf 1958 wordt PS jaarlijks zo'n

200 pagina's dikker en vervalt het deel van de ondertitel dat verwijst naar een institutionele binding. Met dat laatste wil de redactie tot uitdrukking brengen "dat het blad met alle instituten, die zich aan de wetenschappelijke beoefening der pedagogiek wijden, bedoelt samen te werken"¹². In de ontwikkeling van de pedagogiek is deze verandering, hoe futiel die misschien ook lijkt, veelbetekenend. Zij verwijst zowel naar de groei van de pedagogiek als wetenschappelijke discipline, als naar de afbrokkeling van de levensbeschouwelijke scheidslijnen in de wetenschappelijke beoefening van dit vak. Maar daarover later.

Eind jaren zestig bezint de redactie zich opnieuw over de opzet en inhoud van het blad. Zij besluit om voortaan systematisch aandacht te besteden aan onderzoek op het gebied van de opvoeding, het onderwijs en het schoolwezen, en informatie te verstrekken over het probleem van onderzoek, het onderzoeksmodel en de resultaten van onderzoek¹³. In deze herformulering van de doelstelling is de ontwikkeling die PS in de loop der jaren heeft doorgemaakt, af te lezen: het maandblad voor *onderwijs en opvoeding* is veranderd in een tijdschrift voor *onderwijskunde en opvoedkunde*.

2 Redactie en medewerkers

Het ontstaan van PS in 1919 valt vrijwel samen met de intrede van pedagogiek als afzonderlijke leeropdracht aan enkele universiteiten in ons land. Kohnstamm, Gunning, Casimir en Brugmans – zij vertegenwoordigen op enig tijdstip vier openbare universiteiten – vormen de kern van de zes-koppige redactie van de eerste jaargang. De overige leden zijn Reinders en Roels.

Ph. Kohnstamm (1875-1951), buitengewoon hoogleraar in de thermodynamica aan de Universiteit van Amsterdam en voorzitter van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, bezette in 1919 als eerste de bijzondere leerstoel pedagogiek aan de gemeentelijke universiteit van de hoofdstad. Tot aan zijn dood zou hij zitting hebben in de redactie van PS. J. H. Gunning Wzn. (1859-1951), een classicus die jarenlang werkzaam is geweest in het gymnasium onderwijs en de onderwijsinspectie en zich al in 1900 had gevestigd als privatdocent pedagogiek, werd in 1923 benoemd tot buiten-

gewoon hoogleraar pedagogiek te Utrecht. Tot zijn tachtigste jaar zou Gunning, die, net als Kohnstamm, veel bijdragen levert aan PS, voorzitter blijven en tot zijn negentigste verjaardag lid van de redactie. R. Casimir (1877-1957), rector van het Nederlands Lyceum te Den Haag, was sinds 1918 bijzonder hoogleraar in de pedagogiek te Leiden. Ondanks zijn jarenlange redactielidmaatschap, tot en met de 22ste jaargang, heeft hij amper gepubliceerd in PS¹⁴. H.J.F.W. Brugmans (1884-1961), in 1919 benoemd tot lector in de theoretische pedagogiek te Groningen, volgde aldaar in 1928 G. Heymans op als hoogleraar psychologie (pedagogiek en psychotechniek behoorden tot de leeropdracht). Hoewel ook hij vele jaren redacteur is van PS – tot en met de 27ste jaargang –, is zijn medewerking, kwantitatief, evenmin indrukwekkend. De twee overige redactieleden, E. Reinders en F. Roels, blijven maar enkele jaren¹⁵.

Onder de twaalf nieuwelingen die de redactie in 1924 komen versterken, bevinden zich drie kweekschooldirecteuren, drie onderwijzers, twee gymnasiumdocenten en een inspecteur-generaal van het onderwijs (afkomstig uit België). Met deze uitbreiding benadrukt de redactie haar doelstelling om vraagstukken die zich voordoen in de praktijk van het onderwijs, te laten behandelen door mensen die in de praktijk van het onderwijs werkzaam zijn¹⁶; een doelstelling die overigens al ruimschoots werd bereikt in de voorafgaande jaren.

De meest opvallende personen die dan hun intrede doen, zijn Diels, Riemens en Van Veen. P. A. Diels, 'hoofd eener school' te Amsterdam, bezet jarenlang de post van redactie-secretaris. Hij vervult zijn taak bijzonder vlijtig, toont zich een onderwijzer in hart en nieren, maar is in zijn productie weinig oorspronkelijk. K. J. Riemens, leraar aan het Stedelijk Gymnasium te Amsterdam en meer dan dertig jaren redactielid, schrijft in PS hoofdzakelijk over het onderwijs in de moderne talen. G. van Veen, hoofdonderwijzer te Amsterdam en later (adjunct-)directeur van het Nutsseminarium aldaar, doet zich kennen als een sociaal bewogen man. Vooral in zijn meer beschouwende bijdragen geeft hij blijk van zijn socialistische levenshouding.

Lange tijd voert 'het Nut' de boventoon in PS. De onderwijs- en onderzoeksactiviteiten aan dit Amsterdamse instituut leveren college-teksten, onderzoeksverslagen (de 'mededelin-

gen') en rapporten op, die, volledig of in beknopte vorm, in PS worden afgedrukt. Dat er een institutionele binding bestaat met Groningen¹⁷, blijkt nauwelijks uit de kolommen. Voor zover er artikelen uit het noorden verschijnen, handelen deze aanvankelijk in hoofdzaak over psychologisch onderzoek naar selectie.

De overige medewerkers aan het tijdschrift zijn, in elk geval vóór WO II, afkomstig uit de lezerskring waarop het blad zich dan richt: onderwijzers uit het lager en docenten uit het middelbaar onderwijs. Op het eind van de jaren dertig komen (oud-)studenten en (oud-)medewerkers van de leeropdrachthouders meer op de voorgrond, voor een belangrijk deel bestaande uit mensen die hun loopbaan zijn begonnen als onderwijzer. Elke nieuwe redactie-'generatie' zal in toenemende mate putten uit de kringen rond de universitaire opleidingen pedagogiek en psychologie. Tegen 1970 maakt geen onderwijzer noch 'hoofd eener school' meer deel uit van de – dan 22 mannen en 1 vrouw sterke – redactie¹⁸. Professoren, en zij die op weg zijn dat te worden, bewaken het pedagogisch erf. Slechts bij twee namen op de redactielijst ontbreekt een academische titel.

België is vanaf de vijfde jaargang ononderbroken in de redactie van PS vertegenwoordigd. Na de Tweede Wereldoorlog treedt B. F. Nel toe, een Zuidafrikaan, en kan de lezer regelmatig kennismaken van fenomenologisch en psychologisch georiënteerde, in de landstaal geschreven artikelen van zowel Nel als anderen.

De samenstelling van de redactie tussen 1920 en 1970 is vrij nauwkeurig te volgen¹⁹. Opmerkelijk is wel dat tal van namen die soms jaren prijken op de omslag, volslagen onbekenden blijven voor de lezer omdat zij nooit zijn geïntroduceerd en nimmer één letter publiceren. Uiterst merkwaardig is de opening van de eerste aflevering na het beëindigen van de oorlog: geen redactioneel woord over de voorbije periode, geen woord ook over de mensen die na 1940 van de lijst van redactieleden en medewerkers zijn verdwenen.

3 Inhoud

a. Rubrieken

De indeling van PS verloopt vanaf het begin

volgens een stramien dat in 1970 nog steeds wordt gevolgd: a) artikelen, b) kleine mededelingen, c) tijdschriften, d) boekbesprekingen²⁰. De rubriek 'kleine mededelingen' – waarvan door de jaren heen wel de opzet, maar niet de naamgeving is gehandhaafd – bevat korte bijdragen, aankondigingen en verslagen van lezingen op het Nutsseminarium en andere berichten over de (M.O.)opleiding pedagogiek. Van buitenlandse tijdschriften wordt een beknopt toegelichte inhoudsopgave opgenomen of een samenvatting van de artikelen, een enkele keer voorzien van commentaar. De boekbesprekingen vormen een belangrijk onderdeel van het blad. Worden er in de vijfde jaargang nog ongeveer 35 boeken besproken, in de zesde jaargang zijn dat er al meer dan 70, en in de tiende meer dan 80. In de vooroorlogse jaren zijn het zowel wetenschappelijke uitgaven – in meerderheid Duitse, vervolgens Engelse en Amerikaanse – als schoolboeken bestemd voor het lager en middelbaar onderwijs die in deze rubriek aan bod komen. De laatstgenoemde categorie verdwijnt na 1945 vrijwel geheel uit zicht.

Vanaf halverwege de jaren vijftig verschijnt onregelmatig een rubriek 'bibliografische notities': hele waslijsten van boektitels rond een bepaald thema. Aan de hedendaagse lezer, vertrouwd met een goed geoutilleerd universitair bibliotheekwezen, komen deze lijsten nogal overbodig voor. Misschien waren deze 'notities' een persoonlijke hobby van een der redacteurs. Ook in vroeger jaren waren dergelijke 'hobby'-rubrieken wel eens voorgevallen. In de eerste jaargang bijvoorbeeld is de wat onduidelijke rubriek 'uit de literatuur' goed voor persoonlijke aantekeningen (mogelijk van Gunning) bij een of ander boek, of voor een letterlijke overname van een bladzijde uit een boek. In de derde jaargang geeft men dit laatste eenvoudig de kop mee: 'bladvulling'. Een even kortstondig bestaan leidde 'aankondigingen van eigen werk'²¹, een rubriek die vermoedelijk is bedacht door redacteur Diels: zelf schreef hij tal van boekjes voor het lager onderwijs.

b. *Onderwerpen*

De school is volgens Kohnstamm het voornaamste object van de opvoedkunde. Er is, zo schrijft hij in de eerste jaargang, behoefte aan een systematische doordenking van de school; en, zonder de term te gebruiken, definieert hij

de professionalisering van het beroep van onderwijzer: "opzettelijk in 't leven geroepen instellingen, toevertrouwd aan de zorg van speciale groepen volksgenooten"²², die meer en meer de oorspronkelijke taak van de ouders hebben overgenomen. De school noemt hij een 'kultuurmacht' – institutie zouden wij tegenwoordig zeggen –; het gezin stelt hij daar tegenover voor als 'natuurprodukt' dat geen behoefte heeft aan een eigen wetenschap²³. Het is zijn opvatting dat pedagogiek – in zijn visie een afsplitsing van psychologie, cultuurgeschiedenis en wijsbegeerte – een wetenschap is die thuishoort aan de universiteit²⁴. Kohnstamm bepleit hiermee in feite het recht op een *autonome* positie voor dit vakgebied.

PS is een onderwijsblad (zie Tabel 1). De aandacht voor algemene onderwijszaken wordt overtroffen door de belangstelling voor enkele specifieke onderwijsvormen, de lagere school en het v.h.m.o. (gymnasium en h.b.s.)²⁵. Artikelen over het buitengewoon onderwijs behoren zonder meer tot de uitzonderingen in PS.

De manier waarop de schrijvers in PS hun onderwerp behandelen, wordt in de loop der jaren steeds meer theoretisch. Tot in de jaren vijftig is het merendeel van de artikelen beschrijvend-actueel: de schrijver geeft informatie over een onderwerp zoals dat op het moment van schrijven er uitziet. Een kenmerkende stijl van schrijven voor de eerste decenia is voorts het ten beste geven van eigen meningen; de lezer van dergelijke artikelen blijft in het ongewisse over de diepere gronden van de particuliere inzichten doordat een verantwoording van de theoretische uitgangspunten ontbreekt. Geleidelijk wordt PS 'wetenschappelijker', hetgeen zich manifesteert in een meer kwantitatieve en/of theoretische onderbouwing van het onderwerp. Het aandeel van de geheel of gedeeltelijk opiniërende artikelen loopt terug.

Vóór 1940 publiceert PS met vaste regelmaat bevindingen van empirisch onderzoek, didactische vraagstukken en artikelen over uiteenlopende onderwerpen. Het empirisch onderzoek gaat in hoofdzaak over de problematiek rond de 'aansluiting' tussen lager en middelbaar onderwijs. Gezien het feit dat relatief veel leerlingen in het v.h.m.o. doubleren of zonder diploma de school verlaten, achten tijdgenoten vooral de aansluiting problema-

periode / werkveld	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-1960	1961-1970
<i>pedag. wetensch. (alg.)</i>	6	-	2	2	10
opvoedkunde	34	27	19	37	55
orthopedagogiek	2	4	-	8	4
onderwijskunde	7	9	7	37	73
sociale ped.	1	1	4	3	1
wijsgerige ped.	2	-	3	4	12
historische ped.	2	8	5	4	23
<i>opvoeding (alg.)</i>	19	25	12	18	27
gezinsopvoeding	2	3	1	7	9
<i>onderwijs (alg.)</i>	37	45	15	66	71
kleuteronderwijs	4	1	9	5	19
gewoon basisond.	80	96	60	69	100
<i>voortg. ond. (alg.)</i>	3	6	3	9	12
a.v.o.	18	21	13	34	31
(m.)u.l.o.	6	1	4	8	1
m.m.s.	-	1	4	7	4
lyceum	14	13	9	21	4
h.b.s.	62	50	14	37	14
gymnasium	65	50	9	32	19
techn. ond.	-	1	-	9	12
pedag. ond.	11	11	10	10	20
univers. ond.	4	4	8	12	26
aantal geselecteerde artikelen per 10 jaar	306	314	180	345	429

Tabel 1 *Werkvelden. Overzicht van de hoofdonderwerpen, m.u.v. de eerste drie afleveringen*

tisch. De variaties op dit thema zijn: selectie, intelligentie-test, schoolvorderings-test, de subjectieve en objectieve beoordeling van schoolprestaties, woordenschatontwikkeling, het stillezen, het kinderlijk denk- en leerproces. Van meet af aan is een scheiding der geesten te bespeuren in de benadering van deze problematiek. De psychotechnische benadering – geïnteresseerd in de meetbaarheid van begaafdheid en in de predictieve waarde van tests – streeft naar de constructie van een objectieve selectiemethode die moet beslissen over toelating tot het v.h.m.o. De andere benadering – en dat is de weg die de onderzoekers aan het Nutseminarium volgen – neemt

afstand van een louter technische probleemdefinitie van het selectievraagstuk. Is, simpel gezegd, het motto van het psychotechnisch onderzoek 'kan het kind de school niet volgen, dan deugt het kind niet'²⁶, door een herformulering van het probleem zijn de onderzoekers aan het Nut geneigd ook het falen van de lagere school in het onderzoek te betrekken²⁷.

De didactische vraagstukken die in het blad worden gepubliceerd, zijn zeer gevarieerd. Zij omvatten zowel praktische vraagstukken uit verschillende vakken (werkwijzen, proefjes, pakkende voorbeelden, doelmatige instrumenten, onderwerpen voor een opstel, beoordeling van opstellen, lesonderwerpen, school-

boeken, de schooltuin), als vraagstukken die verband houden met de traditionele – en kennelijk door velen verfoeide – klassikale manier van onderwijzen. In dat kader krijgt vooral de Dalton-methode, die de zelfwerkzaamheid van de leerling wil bevorderen, relatief veel aandacht in PS. Kenmerkend voor deze didactische vernieuwing is, dat zij betrekkelijk eenvoudig kan worden uitgewerkt door individuele leerkrachten in het lager en voortgezet onderwijs. Betrekkelijk eenvoudig, omdat het niet noodzakelijk is dat de hele school omschakelt naar een andere onderwijsmethode: iedere docent kan op eigen houtje zijn winkelje nieuw inrichten. Naast de Dalton-methode worden ook andere minder of meer omvattende onderwijsvernieuwingen aan de lezer voorgesteld; maar daarover later.

Daarnaast vinden we in PS artikelen met een uiteenlopend karakter: informatieve artikelen waarin een overzicht wordt gegeven van recent theoretisch werk (bijvoorbeeld van Piaget, in 1929; en van Decroly, ook in 1929); vertaalde bijdragen van buitenlandse pedagogen; geschriften, meestal van uitheemse oorsprong, waarbij de vertaler nog wat kanttekeningen plaatst; voorts artikelen waarin de (Nederlandse) auteur zijn gedachten ontvouwt over een of andere kwestie of, meer fundamenteel, de grondslag van de pedagogiek of kernproblemen in zijn tijd nader beschouwt. Dergelijke beschouwingen handelen onder meer over de levensvreemde school, psychologie en beroepskeuze, de vormende waarde van leervakken, het dansvraagstuk, nationale herdenkingsdagen, democratie, dictatuur en opvoeding, Nietzsche, de toegenomen belangstelling voor het hoger onderwijs, de vraag of pedagogie een wetenschap is, de psychische structuur van de opvoeder en leraar.

Tot slot verschijnen er ook artikelen over de geschiedenis van onderwijs en opvoeding. Over Pestalozzi bijvoorbeeld, en over schoolgeschiedenis en oude pedagogische tijdschriften; maar ook over Marnix van St. Aldegonde die als pedagoog zijn sporen blijkt te hebben verdiend, en over Frederik Hendrik als onderwijsvormer.

c. Oriëntatie

Het is niet verwonderlijk dat in de jaren dat het pedagogisch onderwijs en onderzoek in Nederland nog maar net van de grond komen,

de inspiratie en relevante informatie vooral uit het buitenland afkomstig zijn. Kenmerkend voor PS in de periode vóór 1940 is dan ook, dat het de blik over de grenzen richt; aanvankelijk Duitsland, en halverwege de jaren dertig Engeland, maar vooral de Verenigde Staten. Veel vertaalde artikelen derhalve, veel boekbesprekingen, veel tijdschriftinformatie.

Wat verder opvalt, is het gevoel van roeping en bevlogenheid dat doorklinkt in de woorden van de 'wetenschappelijke voorhoede' aan het pedagogisch vernieuwingsfront. Om te beginnen in de vijfde jaargang waarin de lezer op de hoogte wordt gebracht van tal van vernieuwingen, zoals het Dalton-onderwijs in Engeland, het persoonlijkheidsonderwijs, sociale opvoeding, Montessori, Steiner, socialistische opvoeding. Het is in hetzelfde jaar dat het denkbeeld wordt geopperd om een groot nationaal congres te organiseren. Na deze eruptie keert de vernieuwingsdrang weer enige jaren naar de achtergrond in PS; alleen Miss Parkhurst waart steeds rond. In de elfde jaargang wordt de slogan van de alom 'gesignaleerde groeiende belangstelling' in pedagogische kwesties nieuw leven ingeblazen ter gelegenheid van een tweede nationaal pedagogisch congres. Niet minder dan *zeventig* sprekers verdeeld over *zestien* secties – het is te veel, meent ook PS – telde dit grootse gebeuren; de onderwijzers en opvoeders, toegestroomd uit alle windrichtingen, raakten er door overspoeld.

Met het failliet van de traditionele school in het verschiep, laten pedagogen in PS zien hoe het beter kan. En terwijl psychologen voortgaan met het ontwikkelen van een betrouwbaar selectie-instrument voor die traditionele school, wijzen mensen als Dalton, Decroly, Montessori, Groeneweg, Visser en Faberwee de weg naar hervormingen²⁸. Het sleutelwoord in hun plannen en praktijken is 'zelfwerkzaamheid'. Toch lijkt het er op dat vernieuwing, ondanks alle inzet en aandacht, ook in deze jaren vooral iets is waarover wordt gepraát²⁹.

d. PS en de verzuiling

Van de oprichting af is PS een 'neutraal' tijdschrift dat nadrukkelijk in discussie wil treden met pedagogen van alle gezindten. Deze houding weerspiegelt de tolerantie die in de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen altijd al hoog staat aangeschreven: zij staat 'boven de

geloofsverdeeldheid'. De redactie huldigt het standpunt dat, ondanks principiële verschillen in uitgangspunt, discussie niet gemeden moet worden³⁰.

In het eerste nummer zegt de redactie het te betreuren dat de Vrije Universiteit (in de persoon van Waterink) 'vooralsnog' niet vertegenwoordigd is in haar midden. En met uitzondering van Roels komen we ook uit katholieke kring verder geen namen tegen. (De Katholieke Universiteit Nijmegen wordt opgericht in 1923.) In de Nederlandse samenleving van die jaren trekken protestant-christelijken, rooms-katholieken, liberalen en socialisten gescheiden op. Ook in het onderwijs en in de pedagogiek werken christelijken, roomsen en 'neutralen' gescheiden, zeer tot verdriet – zo blijkt althans uit PS – van de laatste. Bij de voorbereiding van het eerste *landelijke* pedagogisch congres streeft de 'Vereniging voor Nationale Volksopvoeding'³¹ daarom zeer bewust naar een zo ruim mogelijke samenwerking en naar grotere communicatie tussen de verschillende religieuze, politieke en economische groepen³². Het congres, dat in 1926 plaats heeft, wordt echter gemeden door de georganiseerde r.k. pedagogen. "Iedereen ziet onmiddellijk in, dat zulk een ondernemen tot volslagen onvruchtbaarheid gedoemd zou zijn", wordt uit die kringen gemeld³³. De op persoonlijke titel uitgenodigde r.k. sprekers zijn evenmin bereid om op te treden³⁴. Op een tweede landelijk congres (1930) laat vervolgens ook een deel van de protestant-christelijke pedagogen het afweten. Tot grote teleurstelling van PS. Redactiesecretaris Diels laat daarop weten "dat ons volk zich meer en meer plaatst in waterdichte schotten, waardoor onderling verkeer zeer bemoeilijkt wordt". En hij vervolgt: "Terecht heeft Prof. Gunning in zijn openingsrede gesproken van de belangrijke en bloeiende Katholieke pedagogiek, die ook andersdenkenden wat te zeggen heeft. Is nu niet de tijd gekomen om eens een ernstige poging tot toenadering te wagen? Immers, mocht het proces van afscheiding voortgaan, dan wordt het nationaal karakter van het Congres ernstig aangetast"³⁵. Vóór 1940 is van die toenadering niets terechtgekomen. Nederland was een gesegmenteerde samenleving en de pedagogiek bleef dienovereenkomstig verdeeld.

Het zijn de oorlogsjaren die het streven naar eenheid en vernieuwing, zowel in politieke als in pedagogische zin, eindelijk losmaken³⁶.

Maar ook de naoorlogse pogingen tot toenadering slagen uiteindelijk niet volledig³⁷; wel zijn de communicatiekanalen sindsdien geopend.

e. *PS en het nationaal-socialisme*

In het algemeen dringt de buitenwereld opvallend weinig door in de kolommen van PS. Werkloosheid, economische crisis, bezuinigingen in het onderwijs – ze lijken het oog van de meesteropvoeders te ontgaan³⁸. Indonesië is nog gewoon 'ons Indië'³⁹. De jaren voorafgaand aan de oorlog zijn in PS als de stilte voor de storm; de opkomst van het fascisme in Duitsland wordt enkele keren gesignaleerd.

De dreigende wending wordt begin jaren dertig onderkend door Van Veen die zijn huijver uitsprekt over jeugdige tijdgenoten in Duitsland. Hij voorziet dat pacifistische jongeren met 'idealistische blindkappen' met al hun vurigheid de stap kunnen maken van 'nie wieder Krieg' naar 'Rache'⁴⁰. Het zijn Gunning en Kohnstamm die als eersten uitvoeriger ingaan op de opkomst van nazi-Duitsland. In 1933 barst Gunning los tegen de onderschikking van de wetenschap "auf Grund der völkischen Selbstbestimmung unter der Führung der national-sozialistische Weltanschauung"⁴¹. Zijn gedocumenteerde aanklacht richt Gunning in het bijzonder op een tweetal pedagogen die, zo meent hij, weliswaar met wetenschappelijke objectiviteit te werk gaan, maar desondanks hun vooringenomenheid niet kunnen verbergen, "een betoog 'pour le besoin de la cause', een bewijsvoering voor iets dat men bewezen wenschte te zien"⁴². Gunning komt tot de conclusie dat Nederland de grenzen moet sluiten voor een pedagogiek die zich vol toewijding in dienst stelt van het derde rijk van Hitler. "Wanneer de Deutsche paedagogiek dit werkelijk als haar deel kiest of aanvaardt, kan zij ons niet meer dienen"⁴³. In hetzelfde jaar publiceert Kohnstamm zijn openingscollege van het nieuwe studiejaar aan het Nutsseminarium. Het is een zeer persoonlijke rede waarin een beschouwing over het vraagstuk van de verhouding 'gebondenheid' en 'vrijheid' is ingeweven. Aanleiding is de dood van de joodse natuurkundige Paul Ehrenfest, een vriend van Kohnstamm⁴⁴. Een jaar later komt de situatie in Duitsland in PS naar voren in "Democratie, dictatuur en opvoeding", van de hand van Kohnstamm, en in "Karakterkunde en levensleer", geschreven

door Van Veen. Naast deze kritische geluiden geeft het tijdschrift een enkele keer het nationaal-socialistisch standpunt letterlijk weer, zonder enig commentaar⁴⁵.

Gunning is de enige medewerker die, naast uitgesproken kritiek, het nationaal-socialistisch pedagogisch gedachtegoed aanvaardbaar vindt. Hij wijst op overeenkomsten met zijn eigen denken, merkt op dat toch ook veel verstandigs wordt gezegd, ziet lichtpuntjes – “zoo is de onderlinge hulpvaardigheid en hulpverlening ongetwijfeld op dit oogenblik in Duitschland grooter dan bij ons”⁴⁶ – en prijst de nationale trekken in de opvoeding⁴⁷.

In het laatste nummer van 1940 wordt Gunning weer kwaad. Hij neemt hier de moeite om een boek te bespreken van Dr. T. Goedewaagen, een “eerlijk overtuigd aanhanger” van het nationaal-socialisme⁴⁸, die met zijn publikatie wil bijdragen aan het opruimen van de “verjoodschte paedagogiek en het stellen van de opgave (sic) eener Nederlandsche opvoedingsleer”⁴⁹. Van een ‘verjoodschte paedagogiek’ in Nederland is in het geheel geen sprake, schrijft Gunning verontwaardigd.

Op het moment dat Gunning dit schreef, was de Duitse bezetting een feit en paste Nederland op zijn woorden. De aanwezigheid van de Duitsers in ons land is dan in PS tussen de regels door te lezen of te bespeuren in details. Wanneer een jongeman in een artikel (nog) in het bezit van een motorfiets wordt verondersteld, verheldert een voetnoot dat het verhaal vóór 10 mei 1940 werd geschreven⁵⁰. Elders lezen we, dat een schoolklas binnen een half jaar tijds driemaal moest verhuizen tengevolge van de politieke spanning⁵¹. Een pleidooi voor de Nederlandse volkskunst en het volkslied klinkt als een nationalistische oproep om kracht te putten uit de binding met de cultuur van ons vaderland⁵². Een verhandeling over het Nederlandse kinderlied moedigt de lezer aan “Wees echt en simpel, wees Nederlandsch”⁵³. En het enige artikel waarin de oorlogsomstandigheden rechtstreeks aanwezig zijn, verhaalt over cursuswerk ten behoeve van de manschappen tijdens de mobilisatie⁵⁴.

In 1946 komt PS opnieuw uit. De nieuwe jaargang opent *zonder* redactionele inleiding, zonder terugblik op de bezettingsjaren. PS blik direct vooruit en opent met een rede van Kohnstamm over de toekomst van de pedago-

giek en van ons geestelijk en materieel ontworpen vaderland⁵⁵. Deze rede illustreert opnieuw het gevoel van roeping en bevoegdheid dat deze generatie onderwijzers en opvoeders bezielt, de plicht welhaast om onvermoeibaar voort te gaan. Een besef zoals dat ook spreekt uit een schrijven uit Indië: “Toen ik (P. Post – schr.) 5 oktober het kamp (Tjimahi) uit kon, ben ik aan de wederopbouw van het onderwijs in Bandoeng begonnen en kreeg veel hardwerkende helpers. We hebben nu 50 scholen voor L.O. en M.O., een onderwijzersopleiding met ± 400 leerkrachten en ± 10.000 kinderen. (...) Gedurende de kampjaren hebben we (...) gesproken over onderwijsvernieuwing. (...) Deze besprekingen, lezingen, waren verboden, sommigen van ons, betrapt, zijn middeleeuws gemarteld”⁵⁶.

f. *De naoorlogse periode*

In de eerste jaren na de oorlog lijkt die bezieling een algemeen verschijnsel te worden⁵⁷. In hoofdlijnen verandert de inhoud van het tijdschrift echter weinig. Nog steeds bestaat de aansluitingsproblematiek en zijn er ontwikkelingen te melden over de praktijk van het Dalton-onderwijs, leerstofkernen (Decroly) en andere didactische vraagstukken. Aan de lagere school wordt meer aandacht besteed (deels in samenhang met de aansluitingsproblematiek). Daarnaast schrijft men over de onderwijspolitiek van de overheid en de plannen voor organisatorische hervormingen van het onderwijsstelsel⁵⁸, en heeft men enige aandacht voor het v.g.l.o., de volksjongen en het fabrieksmeisje, het nijverheidsonderwijs en het leerlingwezen. Nederlandse pedagogische tijdschriften, waarvan er inmiddels aanzienlijk meer op de markt zijn, worden beknopt vermeld.

De belangrijkste wijziging die het tijdschrift doormaakt, ligt eigenlijk niet zozeer in de keuze van de onderwerpen. Was twee-taligheid voor de oorlog vooral een didactisch probleem buiten de landsgrenzen – bijvoorbeeld in Indië en in Marokko (het onderwijs van de Franse taal aan ‘inboorlingen’) – na de oorlog behandelt men deze kwestie zoals zij zich voordoet in Friesland; werd eerder de didactische waarde van de projectielantaarn aan een kritisch onderzoek onderworpen, nu wordt de film als didactisch hulpmiddel ter discussie gesteld; de lijn van het vooroorlogse onderzoek naar de relatie tussen woordenschat, milieu en

denk-ontwikkeling wordt voortgezet in onderzoek naar de schoolrijpheid van kinderen en de relatie tussen kindertaal, milieu en schoolse prestatie; kampte voorheen het middelbaar onderwijs met 'overlading', nu gaan ook het nijverheids- en lager onderwijs onder de lagere school eronder gebukt; met de constructie van een objectief selectie-instrument treedt een nieuwe generatie psychologen in de voetsporen van haar leermeesters; en Pestalozzi's wandel is nog steeds niet doorgrond.

De voornaamste verandering die in het tijdschrift is te bespeuren, is de groeiende aandacht voor de uitgangspunten, problemen en methoden van empirisch statistisch onderzoek. Geleidelijk is PS zich gaan richten op mensen werkzaam in de onderzoeks- en verzorgingsstructuur die in de loop der naoorlogse jaren is opgebouwd ten behoeve van het onderwijsveld; nieuwe beroepsgroepen die hun eigen taal ontwikkelen. De 'professionals van het eerste uur'⁶⁰, de vakdocenten en praktische opvoeders, raken buitengesloten. De wijziging van de ondertitel in 1970 is in dit opzicht inderdaad veelzeggend: het maandblad voor onderwijs en opvoeding is een tijdschrift voor onderwijskunde en opvoedkunde geworden. De gemeenschappelijke studeerkamer kreeg een slot op de deur.

A. E. M. Jonker

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op een onderzoek dat in 1980 werd uitgevoerd in het kader van het project *Pedagogische Tijdschriften in Nederland* onder leiding van prof.dr. H.C. de Wolf. Van alle afleveringen van PS in de bestudeerde periode zijn 1589 geselecteerde artikelen systematisch bewerkt volgens een in dit project ontwikkelde methode. Zie daarover Noordman, 1981.
2. Een bijzonder hoogleraarschap aan de gemeentelijke universiteit in 1919.
3. PS, 1, 2.
4. PS, 1, 5.
5. PS, 1, 6.
6. PS, 1, 6. De verwachtingen van de redactie waren wellicht wat te hoog gespannen. Uit een brief van redactielid Reinders aan redactievoorzitter Gunning (d.d. 13-10-1921) - die ik bij toeval aantrof in een gebonden jaargang afkomstig uit het particuliere bezit van Gunning, thans ondergebracht in de UB te Utrecht - blijkt dat de belangstelling aanvankelijk maar matig is. Reinders beklagt zich daarin over het gebrek aan kopy: de ijver van de overige redactieleden en van buitenstaanders laat te wensen over.
7. PS, 5, 2.
8. PS, 5, 61.
9. PS, 5, 3.
10. PS, 20, 2.
11. PS, 24, 355.
12. PS, 35, 1.
13. PS, 46, 1.
14. Kohnstamm, Gunning en Casimir maken tevens deel uit van de redactie van het maandblad *Volksonwikkeling*; de latere redacteur Van Veen trouwens ook.
15. Reinders is in die jaren als docent (natuurlijke historie) verbonden aan het Nederlandse Lyceum te Den Haag. Roels, geen onbekende in katholieke pedagogische en psychologische tijdschriften, werd in 1923 aan de K.U.N. benoemd tot buitengewoon hoogleraar "empirische en toegepaste zielkunde, in het bijzonder de pedagogische en industriële zielkunde". Tot dat moment was hij gewoon hoogleraar empirische psychologie te Utrecht.
16. Cf. PS, 1, 1-6.
17. Zie de ondertitel van PS.
18. Vanaf de zestiende jaargang is het aantal redactieleden geleidelijk uitgebreid. Jarenlang blijft het schommelen rond de twintig personen; in 1970 bestaat de redactie uit drieëntwintig leden.
19. In de *gebonden* jaargangen die ik heb geraadpleegd, ontbreekt van de vijfendertigste tot en met de negenendertigste jaargang telkenjare de volledige opgave. Personele wijzigingen in deze periode worden een enkele keer gemeld, maar niet duidelijk is of deze volledig zijn.
20. Overigens is de scheidslijn tussen artikel, mededeling en recensie niet altijd even duidelijk. Vermoedelijk vooral in geval van kopy-nood dringt menig schrijven door tot rubriek *a*; de tekst staat dan in een groter lettercorps afgedrukt.
21. PS, 11, 406.
22. PS, 1, 112.
23. Kohnstamm erkent dat ook problemen binnen de gezinsopvoeding de aandacht beginnen te vragen (generatie-conflict, puberteit, seksuele voorlichting, godsdienstige opvoeding). Deze problematiek acht hij - op het moment van schrijven - nog te pril om in te lijven in wetenschappelijke doordenking.
24. Gunning stemt in met het laatste, over het eerste verschilt hij met Kohnstamm van mening: pedagogiek is volgens hem geen wetenschap. Later wijzigt hij zijn opvatting (zie bijvoorbeeld PS, 11, 65-74). Kohnstamm zet zijn denkbeelden systematisch uiteen in PS, 1, 97-118 en PS, 2, 1-8.
25. Welke aspecten van deze onderwerpen aan de orde komen, is in beeld gebracht in bijlage I.

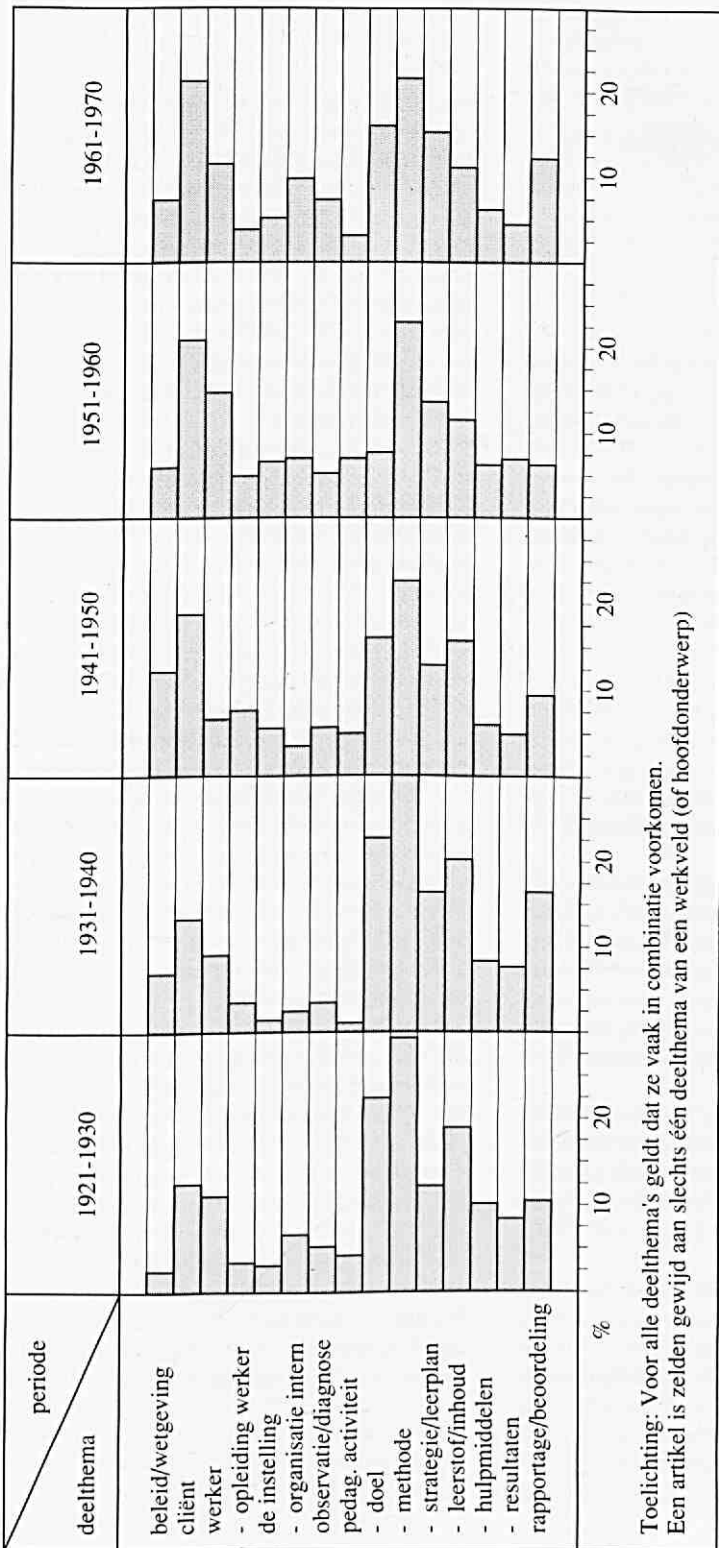
26. Een curieus voorbeeld hiervan is de stelling dat luiheid kan worden aangemerkt als een der meest typische remmingen bij het vlot doorlopen van de middelbare school. Een verslag van een psycho-technisch onderzoek naar 'luiheid in school en bedrijfsleven' leert ons het onderscheid tussen echte luiheid (biologisch bepaald) en schijnluiheid (voornamelijk toe te schrijven aan omstandigheden van buiten). De gevallen van schijnluiheid zijn verreweg het belangrijkste, concluderen de onderzoekers. Vermeld wordt, dat het doubleren van 50 leerlingen in 46% van de gevallen was toe te schrijven aan geringe ijver. Bij de in de vergelijking betrokken ontslagen winkelchefs bedroeg het percentage slechts 8% (PS, 20, 146-159).
27. De ontwikkeling die het onderzoek aan het Nuttseminarium heeft doorgemaakt, de door-denkning van het probleem en de vraagstelling, zet Kohnstamm helder uiteen in een wetenschapstheoretische analyse in PS, 1936. Zie ook Deen, 1969.
28. De laatste drie bereikten niet die reputatie die de eerstgenoemden ten deel is gevallen. Het waren onderwijzers die hun ideeën over het aankweken van meer zelfstandigheid bij de leerlingen, en over een nieuwe organisatie van het onderwijs toepasten in hun eigen school.
29. Cf. PS, 28, 205.
30. Opvallend genoeg strekt deze verdraagzaamheid zich niet uit tot alle *wetenschappelijk* andersdenkenden van dat moment. Aan een boek van H. G. Hamaker bijvoorbeeld, *Over wetenschappelijke opvoedkunde* (Den Haag: 1924), worden slechts vier regeltjes gewijd (PS, 6, 288). Hamaker, van opleiding medicus en een leerling van Heymans wiens inductieve methode van wetenschapsbeoefening hij navolgt, is de oprichter van het *Tijdschrift voor Ervarings-Opvoedkunde* (1922-1934). Ondanks een toezegging komt geen van de medewerkers van PS ooit op dit boek terug. Gunning en Kohnstamm vonden het kennelijk niet de moeite waard om met Hamaker in discussie te treden. Vele jaren later, in 1962, toont de onderwijskundige Velema zich verwant met de ervaringsopvoedkunde van Hamaker (Deen, 1969, 3). Bij leven en welzijn is Hamaker één maal voor het voetlicht gehaald in PS in een weinigzeggende felicitatie (PS, 20, 3-4).
31. De vereniging, in het leven geroepen om dit congres voor te bereiden, stelt zich onder meer ten doel "de versterking van een gezond nationaal bewustzijn en de bevestiging van den grondslag onzer democratische staatsinstellingen door volksovoeding" (PS, 5, 166). Voorzitter is Kohnstamm; Van Veen is een van de bestuursleden.
32. PS, 5, 165-169.
33. PS, 6, 117.
34. PS, 5, 297.
35. PS, 11, 97-98.
36. Een aardige (regionale) illustratie hiervan levert een onderwijscongres dat begin 1946 in Groningen werd gehouden. Twee dagen lang waren daar 1800 mannen en vrouwen uit alle takken van lager en voortgezet onderwijs en van openbare, protestant-christelijke en rooms-katholieke huize – "dienaren en dienaressen van het Noordnederlandse onderwijs" – bijeen in de zalen van 'De Harmonie' (PS, 23, 112).
37. Een voorbeeld bij uitstek lijkt mij het rapport dat de Vernieuwingsraad in 1946 aan de Nederlandse regering aanbiedt; daarin zijn de barsten al weer zichtbaar. Cf. Gout, 1982, 342-343.
38. Nederland telde rond 1935 zo'n 12.000 werkloze jonge onderwijzers en onderwijzeressen (Van Det, 1983, 228). In de twintigste jaargang van PS, in de rubriek 'kleine mededelingen', is voor het eerst te lezen dat jonge onderwijzers en onderwijzeressen een moeilijke tijd doormaken. Het bericht gaat echter niet in op de werkloosheid, maar op het prijzenswaardige gedrag van een groepje werkloze oud-leerlingen van de kweekschool te Appingedam. Hun studiezin getuigt van een innige liefde voor het onderwijs en is een voorbeeld "van krachtig zich te weer stellen tegen alles wat hen dreigt neer te drukken", aldus PS (PS, 20, 69).
39. Medewerker Post bijvoorbeeld schrijft dat "het nederlands in Indië drager is van onze hoogste cultuurwaarden"; hij wijdt o.a. een artikel aan de didactiek van het onderwijs in de Nederlandse taal in Indië (PS, 20, 48-69).
40. PS, 13, 141-143.
41. PS, 14, 246.
42. PS, 14, 240.
43. PS, 14, 252. Zie verder PS 14, 239-256 en 16, 1-23.
44. Ehrenfest, een Oostenrijker van geboorte, maakte in september 1933 een eind aan zijn leven.
45. PS, 15, 156-157; 16, 219-220; 21, 71-72.
46. PS, 16, 22-23.
47. Voor een analyse van de pedagogische denkbeelden van Gunning en Kohnstamm over nationaal-socialisme en pedagogiek, zie Van Gelder en Wendrich, 1984.
48. De NSB'er Goedewaagen werd eind 1940 door de Duitsers benoemd tot secretaris-generaal van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten, een afsplitsing van het Ministerie van O.K. en W.
49. PS, 21, 430.
50. PS, 21, 302.
51. PS, 21, 346.
52. PS, 21, 322-329.
53. PS, 22, 69-92.
54. PS, 22, 149-162.
55. PS, 23, 1-21.

56. PS, 23, 33. Later schrijft hij nog een artikel over het onderwijs in de Japanse interneringskampen.
57. Onderwijsconferenties bij de vleet; voor een overzicht zie Van Overbeeke, 1949.
58. Het schema-Bolkestein; de nota-Rutten; comprehensive schooling in England; de nota-Cals. Vrijwel ongemerkt gaat PS er overigens toe over buitenlandse bijdragen in de oorspronkelijke taal te publiceren. Voorheen werd alles gewoonlijk vertaald.
59. PS, 20, 329-338.
60. Leune, 1978.

Literatuur

- Deen, N., *Een halve eeuw onderwijsresearch in Nederland*. Groningen: 1969.
- Det, E.J. van, *De Bond van Nederlandse Onderwijzers*. Amsterdam: 1983.
- Gelder, B. van & E. Wendrich, *Pedagogiek, nationaal-socialisme en verzet. Over de reactie van Gunning en Kohnstamm op de ontwikkelingen in nazi-Duitsland*. *Comenius*, 1984, 322-345.
- Gout, F. P., *Het socio-culturele leven in Nederland 1945-1980*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (deel 15), Haarlem: 1982.
- Leune, J. M. G., *Professionalisering van onderwijs en onderwijsinnovatie*. *Sociologische Gids*, 1978, 4, 297-314.
- Noordman, J. M. A., *De pedagogische tijdschriften als bron voor de historische pedagogiek. Bespreking van enige onderzoeksverslagen*. *Pedagogische Studiën*, 1981, 58, 335-341.
- Onderwijsvernieuwing. *Rapport aangeboden aan de Nederlandse regering door de Vernieuwingsraad voor het onderwijs*. Z.pl., z.j.
- Overbeeke, P. F. van, *Kenterend paedagogisch getij*. Utrecht: 1949.

Bijlage

Toelichting: Voor alle deelthema's geldt dat ze vaak in combinatie voorkomen. Een artikel is zelden gewijd aan slechts één deelthema van een werkveld (of hoofdonderwerp)